

**KOMPETENCJE,
ZADANIA I MOŻLIWOŚCI
RZĄDOWYCH
I SAMORZĄDOWYCH
ORGANÓW W ZAKRESIE
OBRONY CYWILNEJ**

**I DZIAŁAŃ PRZECIWHYBRYDOWYCH
I ANTYKOGNITYWNYCH WOBEC FORM
I METOD STOSOWANYCH PRZEZ ROSJĘ
NA SZEROKĄ SKALĘ W UKRAINIE,
A TAKŻE PRZECIW PAŃSTWOM EUROPY
ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ**

REDAKCJA NAUKOWA

**Andrzej Sęk, Julian Maj, Paweł Soroka, Tomasz Rubaj,
Małgorzata Andryszczyk, Zoia Sharlovych, Bartosz Murat**

**KOMPETENCJE,
ZADANIA I MOŻLIWOŚCI
RZĄDOWYCH
I SAMORZĄDOWYCH
ORGANÓW W ZAKRESIE
OBRONY CYWILNEJ**

**I DZIAŁAŃ PRZECIWHYBRYDOWYCH
I ANTYKOGNITYWNYCH WOBEC FORM
I METOD STOSOWANYCH PRZEZ ROSJĘ
NA SZEROKĄ SKALĘ W UKRAINIE,
A TAKŻE PRZECIW PAŃSTWOM EUROPY
ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ**

POZNAŃ 2025

Recenzja naukowa:

prof. dr hab. Bogusław Jagusiak
dr hab. inż. Piotr Kwiatkiewicz
prof UAM dr Robert Maciejewski, prof. ANS

Redaktor prowadzący: dr Bartosz Płotka
Opracowanie redakcyjne: Dominik Wódz
Projekt okładki: Ewa Krefft-Bładoszewska
Skład i łamanie tekstu: Michał Krawczyk

© Copyright by Grupa Wydawnicza FNCE

Grupa Wydawnicza FNCE

ISBN 978-83-68841-11-4

Publikacje naukowe
oraz beletrystyka

www.fnce.info

Wydawnictwo Naukowe FNCE

ISBN 978-83-68717-61-7

Poznań 2025

Spis treści

Przedmowa <i>(dr hab. Andrzej Sęk, gen. bryg. rez. dr inż. Bogusław Bębenek)</i>	9
Передмова <i>(dr hab. Andrzej Sęk, gen. bryg. rez. dr inż. Bogusław Bębenek)</i>	19
Agata Tyburska	
Dezinformacja jako narzędzie ograniczające skuteczność działania organów i podmiotów ochrony ludności i obrony cywilnej	25
Ryszard Niedźwiecki	
Lokalne strategie przeciwdziałania zagrożeniom informacyjnym – rola samorządów i organizacji pozarządowych	41
Janusz Płaczek	
Zmiany klimatyczne na terenie Równiny Augustowskiej zmierzają do występowania częstszych zagrożeń naturalnych w tym regionie.	67
Roman Stawicki, Edmund Szweda	
Zarządzanie humanistyczne dla bezpieczeństwa zintegrowanego, pragnień i potrzeb człowieka	83
Lech Konopka	
Cyberwojna jako test odporności systemowej: typologia ryzyk i strategiczne implikacje dla bezpieczeństwa gospodarczego	103

Jan Znajdek

Administracja samorządowa kluczowym ogniwem organizacji systemu obrony cywilnej 123

Zbigniew Ciekot

Logistyczne aspekty zabezpieczenia ludności poszkodowanej w sytuacji kryzysowej..... 141

Marek Nowakowski

Bezzałogowo-załogowy pojazd minowania narzutowego „Bluszcz” jako nowoczesne rozwiązanie przeznaczone do szybkiego i precyzyjnego tworzenia zapór inżynieryjnych 161

Paweł Soroka

Zarządzanie kryzysowe w sytuacji zagrożeń i ataków hybrydowych 179

Mateusz Lewek

Wiedza, umiejętności i kompetencje obronne młodzieży – szanse i wyzwania edukacyjne..... 191

Andrzej Sęk

Znaczenie ustaw o zarządzaniu kryzysowym i o ochronie ludności i obronie cywilnej w zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego..... 213

Tomasz Naruszewicz

Zarys historii walk na terenie współczesnego obszaru przesmyku suwalskiego 229

Weronika Kamińska

Wybrane zagadnienia ochrony ludności i obrony cywilnej w obszarze odporności społecznej..... 257

Łukasz Foryś

**Znaczenie transportu drogowego Przesmyku Suwalskiego
w zapewnieniu bezpieczeństwa..... 273**

Dominik Hryszkiewicz, Iwona Klonowska

**Przestępczość farmaceutyczna w Polsce w trakcie kryzysu na
granicy wschodniej 287**

Andrzej Kawecki, Janusz Kiszka, Piotr Zalewski

**Zarządzanie miastem w związku z kryzysem uchodźczym po
22 lutego 2022 roku. Przypadek Przemyśla 301**

Joanna Pyłat

**Infrastruktura krytyczna miasta Świnoujście w kontekście
zadań samorządu terytorialnego w zakresie obrony cywilnej,
odstraszania i obrony NATO przed działaniami hybrydowym..... 331**

Zofia Joanna Marciniak

**Międzysektorowa współpraca w planowaniu ochrony ludności –
rola samorządów, służb i organizacji pozarządowych..... 353**

Piotr Kucharski

**Agresja Rosji na Ukrainę i jej konsekwencje dla bezpieczeństwa
produkcji pasz dla zwierząt w Polsce..... 369**

Przegląd publikacji naukowych pochodzących z Ukrainy

Roman Wołodymyrowycz Шерпук

**Funkcje kontroli i zapewnienia stabilności finansowej
przedsiębiorstw podczas pełnoskalowej inwazji państwa-agresora
na Ukrainę..... 391**

L. V. Perova, A. P. Pierov

Hybrid warfare concepts and strategy for ensuring Ukraine's information SECURITY in the conditions of Russian aggression 401

Олександра Сидоренко

Психологічні особливості поведінки населення в кризових ситуаціях, спричинених гібридними атаками: виклики та завдання для системи цивільного захисту..... 419

Інна Варнавська

Толерантність як складова когнітивної безпеки: виклики і завдання для державних та самоврядних інституцій в умовах гібридної війни 441

Svitlana Vdovych

Psychological Well-Being of Individuals Who Experienced Occupation: Results of an Empirical Study..... 465

Zakończenie..... 491

Завершення 495

Толерантність як складова когнітивної безпеки: виклики і завдання для державних та самоврядних інституцій в умовах гібридної війни

Tolerance as a component of cognitive security: challenges and tasks for state and self-governing institutions in the context of hybrid warfare

Streszczenie

Artykuł analizuje tolerancję jako fundamentalny element bezpieczeństwa poznawczego Ukrainy w warunkach wojny hybrydowej. Podkreśla się rosnące znaczenie rozwijania odporności na dezinformację, manipulację i polaryzację, które często są wykorzystywane jako narzędzia w działaniach hybrydowych mających na celu destabilizację społeczeństw. Autorka dowodzi, że tolerancja – rozumiana nie tylko jako wartość moralna, lecz także jako strategiczna praktyka społeczna – odgrywa kluczową rolę w zapobieganiu eskalacji konfliktów na tle językowym, religijnym, etnicznym czy politycznym. W badaniu podkreślono, że kształtowanie kultury tolerancji przyczynia się do spójności społecznej, rozwijania myślenia krytycznego oraz odporności psychicznej, co wzmacnia ogólne bezpieczeństwo poznawcze państwa. Szczególną uwagę zwrócono na rolę instytucji państwowych i samorządowych w tym procesie. Artykuł zawiera propozycje praktycznych działań na rzecz integracji tolerancji z polityką publiczną, programami edukacyjnymi, inicjatywami społecznymi oraz projektami z zakresu edukacji medialnej. Na podstawie konkretnych przykładów wykazano, że praktyki tolerancyjne mogą zwiększać odporność społeczeństwa na zagrożenia poznawcze i informacyjne poprzez promowanie dialogu, zaufania i wzajemnego szacunku. Podkreślono także potrzebę współpracy międzysektorowej – między instytucjami edukacyj-

¹ Кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук Херсонського державного аграрно-економічного університету, Україна, ORCID: 0000-0002-3061-0665, varnavska_i@ksaeu.kherson.ua.

nymi, społeczeństwem obywatelskim a władzami publicznymi – w celu budowy kompleksowego systemu ochrony bezpieczeństwa humanitarnego i poznawczego w warunkach agresji hybrydowej. Wnioski zawierają strategiczne kierunki rozwoju polityki i działań instytucjonalnych dla Ukrainy oraz innych demokracji stojących przed podobnymi wyzwaniami.

Słowa kluczowe: tolerancja, bezpieczeństwo poznawcze, wojna hybrydowa, dezinformacja, odporność społeczna, polityka publiczna, edukacja medialna, instytucje demokratyczne, Ukraina.

Abstract

This article examines tolerance as a fundamental component of cognitive security in Ukraine under the conditions of hybrid warfare. It highlights the growing importance of developing resilience to disinformation, manipulation, and polarization, which are commonly employed as tools in hybrid threats aimed at destabilizing societies. The study argues that tolerance – understood not only as a moral value but also as a strategic social practice – plays a crucial role in preventing the escalation of conflicts based on language, religion, ethnicity, or political beliefs. The research emphasizes that fostering a culture of tolerance contributes to societal cohesion, critical thinking, and psychological resilience, thereby strengthening the overall cognitive security of the state. Particular attention is given to the responsibilities of governmental and self-governing institutions in this process. The article proposes practical approaches to integrating tolerance into public policies, educational curricula, community initiatives, and media literacy programs. Through specific examples, the study illustrates how tolerant practices can enhance a society's resistance to cognitive and informational threats by encouraging inclusive dialogue, trust, and mutual respect. It also underscores the need for intersectoral cooperation – between educational institutions, civil society, and public authorities – to build a comprehensive system for safeguarding humanitarian and cognitive security in times of hybrid aggression. The conclusions offer strategic directions for policy development and institutional action in Ukraine and other democracies facing similar challenges.

Keywords: tolerance, cognitive security, hybrid warfare, disinformation, social resilience, public policy, media literacy, democratic institutions, Ukraine.

Вступ. Актуальність теми

У сучасних умовах гібридної війни, що росія веде проти України, особливого значення набуває забезпечення когнітивної безпеки – цілісного захисту свідомості, переконань, цінностей та смислових

орієнтирів громадян. Гібридна війна поєднує класичні військові дії з інформаційно-психологічним впливом, кібератаками, пропагандою та соціальними провокаціями, спрямованими на підірив стійкості суспільства. У цьому складному середовищі, де інформація стає як зброєю, так і полем битви, питання збереження цілісності інформаційного простору України набуває стратегічного значення.

Забезпечення когнітивної безпеки передбачає не лише протидію зовнішнім інформаційним загрозам, а й формування внутрішньої стійкості, яка ґрунтується на критичному мисленні, громадянській відповідальності та культурній згуртованості. Збереження національної ідентичності, яка включає історичну пам'ять, мову, традиції та цінності, стає фундаментом для відновлення і зміцнення державності у складних умовах війни. Одночасно важливою є задача зміцнення суспільної згуртованості, яка протидіє спробам дестабілізації, посилює відчуття спільної мети і формує середовище довіри між різними соціальними та етнічними групами.

У цьому контексті ключовим чинником когнітивної безпеки виступає толерантність – здатність індивіда та суспільства до прийняття та поваги різноманіття, до міжкультурного діалогу і конструктивного співіснування. Толерантність не є просто моральною чеснотою або етичним принципом, а набуває ролі інструменту протистояння маніпуляціям, радикалізму та інформаційній агресії.

Мета статті – дослідити та обґрунтувати роль толерантності як ключової складової когнітивної безпеки в умовах гібридної війни, а також визначити завдання та механізми, за допомогою яких державні та самоврядні інституції можуть ефективно впроваджувати стратегії розвитку толерантності для зміцнення соціальної єдності, стійкості до інформаційних загроз і захисту гуманітарного простору України.

Завдання наукового дослідження:

- проаналізувати поняття толерантності в контексті когнітивної безпеки;
- визначити виклики, пов'язані з формуванням толерантного суспільства в умовах гібридної війни;
- обґрунтувати практичні напрями впровадження політики толерантності у сфері освіти, культури,

Методологічна основа дослідження базується на комплексі загальнонаукових і спеціальних методів, які забезпечують об'єктивність, всебічність та достовірність отриманих результатів. Зокрема, застосовано такі методи:

Теоретичні методи:

- Аналіз наукової літератури – здійснено огляд та аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень, статей, монографій і аналітичних матеріалів, що висвітлюють концепції толерантності, когнітивної безпеки, виклики гібридної війни, а також роль державних і самоврядних інституцій у формуванні соціальної стійкості.
- Систематизація та класифікація – використано для структурування інформації щодо ключових понять (толерантність, когнітивна безпека), викликів і загроз, що пов'язані з гібридними впливами, а також інструментів і практик підтримки толерантності в суспільстві.
- Узагальнення – застосовано для формулювання висновків про роль толерантності як механізму протидії когнітивним загрозам та визначення основних завдань державних і самоврядних структур у цьому процесі.
- Концептуальний аналіз – використано для розкриття змісту ключових категорій дослідження, таких як «толерантність», «когнітивна безпека», «гібридна війна», «інформаційно-психологічні операції», «соціальна згуртованість».
- Порівняльний аналіз – застосовано при порівнянні різних моделей і підходів до забезпечення когнітивної безпеки та розвитку толерантності у різних країнах та регіонах, зокрема в контексті гібридних загроз.

Методи емпіричного рівня (опосередковано, через аналіз вторинних даних):

- Аналіз документів – досліджено нормативно-правові акти, стратегічні документи, офіційні звіти та аналітичні матеріали, що стосуються політик толерантності, когнітивної безпеки та протидії інформаційним загрозам.
- Аналіз прикладів та кейсів – використано конкретні приклади з практики протидії гібридним впливам (зокрема у контексті агресії РФ проти України) для ілюстрації ролі толерантності у

зміцненні когнітивної безпеки та реакції суспільства на інформаційні загрози.

Методи міждисциплінарного підходу: дослідження інтегрує знання з психології (соціальної, політичної, кризової), безпекознавства, політології, державного управління та комунікацій для комплексного розгляду ролі толерантності у системі когнітивної безпеки в умовах гібридної війни.

Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні ролі толерантності як ключового елементу когнітивної безпеки в умовах гібридної війни, систематизації механізмів формування толерантного суспільного середовища як засобу протидії інформаційно-психологічним загрозам, ідентифікації основних викликів для державних і самоврядних інституцій у забезпеченні когнітивної безпеки та обґрунтуванні ефективних напрямків їх діяльності з акцентом на розвиток толерантності.

Практичне значення полягає у можливості використання результатів дослідження для розробки комплексних стратегій державної політики і програм самоврядування, спрямованих на посилення когнітивної безпеки через формування толерантності, підвищення соціальної згуртованості, вдосконалення інформаційної взаємодії з населенням та зміцнення суспільної стійкості до гібридних загроз.

Виклад основного матеріалу. Поняття когнітивної безпеки у сучасному світі тісно переплітається з розвитком інформаційних технологій, що значно розширюють можливості поширення як достовірної інформації, так і дезінформації. В умовах широкого доступу до цифрових платформ здатність суспільства критично оцінювати інформаційні потоки, розпізнавати маніпуляції та зберігати незалежність мислення стає надзвичайно важливою. Саме тому когнітивна безпека сьогодні розглядається як один із ключових елементів національної та гуманітарної безпеки.

У випадку України, яка протистоїть системній інформаційно-психологічній агресії Російської Федерації, загрози когнітивній безпеці мають комплексний, багатовекторний характер. Російська сторона застосовує широкий спектр інформаційно-психологічних операцій, які націлені на:

- підрив довіри громадян до державних інституцій та органів влади;
- розпалювання ворожнечі і конфліктів між різними соціальними, релігійними, етнічними та мовними групами;
- посилення суспільної поляризації, що розколює громадян на ворогуючі табори;
- формування у суспільстві фаталізму, песимізму, апатії та відчуття безвиході;
- дискредитацію європейських цінностей, національних символів, демократичних механізмів і процесів реформ.

У такому середовищі толерантність перетворюється на одну із найважливіших складових стійкості суспільства. Вона допомагає будувати культурне, релігійне, соціальне та політичне різноманіття, яке не лише не роз'єднує, а навпаки – стимулює громадян до взаємоповаги, відкритого діалогу, розуміння іншості та відмови від крайнощів і радикалізму. Отже, толерантність є не лише гуманістичним принципом, а й стратегічним ресурсом забезпечення когнітивної безпеки, що допомагає формувати здорове інформаційне середовище, вільне від деструктивних впливів та штучних конфліктів.

Зв'язок між когнітивною безпекою та толерантністю є багатограним і визначальним для стійкості сучасного суспільства в умовах інформаційних загроз і гібридної війни. Для наочності цей зв'язок можна структуровано представити у вигляді таблиці, де компоненти когнітивної безпеки співвідносяться з конкретними толерантними практиками та прикладами їх реалізації.

Проаналізуємо детально ці компоненти. Критичне мислення – це основа когнітивної безпеки, що дозволяє індивіду аналізувати інформацію, розпізнавати маніпуляції і формувати власну обґрунтовану позицію. Толерантність у цій площині проявляється через готовність дискутувати, слухати інші думки, вести діалог у безпечному і відкритому середовищі. Реалізація цього напряму – це курси медіаграмотності та дебатні клуби, які не лише навчають перевіряти факти, а й сприяють формуванню навичок емпатії та поваги до різних точок зору.

Опір дезінформації передбачає не лише ідентифікацію неправдивої інформації, а й розуміння мотивів і стратегій поширення

Таблиця 1.

Компонент когнітивної безпеки	Толерантні практики, що його підтримують	Приклади реалізації
Критичне мислення	Обговорення суперечливих питань у безпечному середовищі	Курси медіаграмотності, дебатні клуби
Опір дезінформації	Вміння розуміти та приймати альтернативні точки зору	Волонтерські платформи з перевірки фактів (Stop-Fake, VoxUkraine)
Соціальна згуртованість	Інклюзивні політики, анти-дискримінаційні стратегії	Громадські ініціативи з підтримки ВПО, міжетнічних діалогів
Довіра до інституцій	Участь у громадському житті, прозорість прийняття рішень	Бюджети участі, відкриті засідання місцевих рад
Сприйняття європейських цінностей	Освіта в дусі прав людини, плюралізм, повага до гідності	Шкільні та студентські програми Європейської Ради, Erasmus+

фейків. Толерантність у цьому контексті проявляється як здатність приймати альтернативні погляди, що є критично важливим для запобігання радикалізації та конфліктам. Практичним інструментом є волонтерські платформи з перевірки фактів, наприклад, StopFake та VoxUkraine, що забезпечують надійну аналітику та сприяють формуванню свідомого ставлення до інформації. Соціальна згуртованість – це соціальний «клей», який утримує суспільство разом навіть у кризові моменти. Толерантність, як засадничий елемент згуртованості, забезпечує прийняття культурного і релігійного різноманіття, підтримує діалог і співпрацю між різними спільнотами. Реальні ініціативи – це програми підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО), організація міжетнічних діалогів, які зменшують напруженість і будують довіру.

Довіра до інституцій формується через прозорість, залучення громадян до прийняття рішень і відкритий діалог. Толерантність підтримує цей процес, оскільки інклюзивність і повага до різних соціальних груп стимулюють активну участь у громадському житті. Приклади – бюджети участі, відкриті засідання місцевих рад, які підвищують рівень довіри і знижують ризик інформаційних маніпуляцій. Сприйняття європейських цінностей як частина когнітивної

безпеки полягає в освітніх і культурних практиках, що підкреслюють права людини, плюралізм і повагу до людської гідності. Толерантність стає тут основою формування демократичного світогляду, що протистоїть авторитарним ідеологіям. Це реалізується через освітні програми, зокрема Європейської Ради та Erasmus+, що популяризують європейські стандарти.

Приклади деструктивного впливу та ролі толерантності у протидії

- **Кейс у сфері освіти:** У 2022–2023 роках у кількох областях України були зафіксовані кампанії з дискредитації педагогів, які відкрито підтримували українську армію або європейський вектор розвитку. Російська пропаганда в соцмережах і месенджерах розповсюджувала фейки про «небезпечну українізацію» або «мовну дискримінацію». Протидія цим впливам була можливою завдяки мобілізації батьківських комітетів, педагогічних колективів та місцевої влади, які започаткували програми просвіти про культурне різноманіття і підтримку педагогів, що сприяло створенню безпечного середовища для обговорення цих питань.
- **Кейс у громадах із внутрішньо переміщеними особами (ВПО):** У деяких громадах зростала напруженість між місцевими жителями та ВПО, підживлювана пропагандою про те, що «ВПО забирають ресурси» або «порушують звичний порядок». Пропагандистські меседжі поширювалися через телеграм-канали та інші платформи. Відповіддю стали міжкультурні ярмарки, волонтерські заходи, інтеграційні тренінги, що допомогли налагодити діалог і зменшити соціальну напругу.
- **Інституційний рівень:** Дезінформаційні кампанії, спрямовані на делегітимізацію місцевих органів влади, зокрема через звинувачення у «некомпетентності» чи «корупції», мали на меті підірвати довіру громадян. Однак громади, де практикували партисипативне управління (онлайн-консультації, публічні обговорення), змогли підтримати високий рівень довіри і мінімізувати вплив маніпуляцій.

Отже, когнітивна безпека у ХХІ столітті – це складний культурний, освітній і соціальний феномен, що виходить за межі традиційної

інформаційної політики. Вона вимагає координації дій державних органів, громадянського суспільства, освітніх і медійних інституцій. У цьому контексті толерантність є не просто моральною цінністю, а справжнім «щепленням» проти когнітивних вірусів – маніпуляцій, фейків, радикалізації. Саме завдяки толерантності формується середовище, в якому «іншість» сприймається не як загроза, а як потенційний ресурс для розвитку і збагачення спільноти. У рамках розбудови демократичного суспільства важливо: формувати толерантну політичну культуру, що сприяє конструктивному діалогу; впроваджувати освітні програми з розвитку критичного мислення; підтримувати соціальні ініціативи, що стимулюють міжгрупову взаємодію; забезпечувати медіаграмотність на всіх рівнях суспільства. Толерантність у поєднанні з когнітивною безпекою стає не лише фундаментом для збереження національної цілісності, а й ключовим стратегічним ресурсом України в умовах гібридної війни.

Одним із найбільших викликів у забезпеченні когнітивної безпеки сучасного українського суспільства є брак толерантності, що створює сприятливий ґрунт для маніпуляцій, розпалювання ворожнечі та соціальної поляризації. Нетерпимість, як соціальний феномен, проявляється у вигляді упереджень, стереотипів та відчуження за різними ознаками – мовними, національними, релігійними, гендерними тощо. Саме ці розділові лінії використовуються ворогом для посилення конфліктів, поширення дезінформації і підриву суспільної згуртованості.

Маніпулятивні наративи, побудовані на протиставленнях «свої-чужі», штучно активізують страхи та підозри, що у суспільстві з низьким рівнем толерантності призводить до швидкого поширення ворожнечі та радикалізації. Це, в свою чергу, значно послаблює колективний імунітет проти інформаційних атак, знижує здатність критично оцінювати отриману інформацію та зменшує довіру до державних і громадських інституцій.

Уважаємо за необхідне проаналізувати основні виклики, пов'язані з браком толерантності:

- **Мовний фронт пропаганди.** Поширення наративів про «розкольніцьку політику Європи», «утиски російськомовних» або «загрозу руському миру» стало типовим інструментом гібридної війни. Ці меседжі спрямовані на роздмухування міжетнічної напруженості та створення враження культурної або мовної дискримінації. У громадах із низьким рівнем толерантності такі наративи швидко знаходять відгук і здатні розколювати суспільство. Водночас громади, що практикують взаємоповагу і міжкультурний діалог, більш стійкі до подібних маніпуляцій.
- **Релігійна поляризація.** Конфлікти між релігійними громадами стають інструментом дестабілізації регіонів. Яскравий приклад — маніпуляції довкола автокефалії Православної церкви України, що супроводжувалися інформаційними атаками і спробами підризу міжконфесійної толерантності. Низький рівень релігійної терпимості посилює конфлікти, тоді як міжконфесійний діалог і спільні гуманітарні ініціативи сприяють зменшенню ворожнечі і збереженню соціального миру.
- **Гендерна тематика.** Пропаганда, спрямована на дискредитацію прав ЛГБТК+ спільнот або гендерної рівності, часто апелює до «традиційних цінностей» і страхів перед змінами. У суспільстві, де бракує толерантності, ці меседжі можуть спричинити розкол і посилити соціальні конфлікти. Навпаки, розвиток толерантного ставлення до різноманіття сприяє зменшенню вразливості до спрощених ідеологем, а також формує більш відкриту і справедливую соціальну атмосферу.
- **Дискредитація біженців і внутрішньо переміщених осіб (ВПО).** У соціальних мережах і медіа періодично з'являються повідомлення, що стигматизують ВПО, зображаючи їх як «проблему», «паразитів», які «відбирають ресурси». Такі повідомлення підживлюють нетерпимість, сприяють соціальній ізоляції ВПО і стають потенційним каталізатором радикалізації місцевих громад. Відсутність культури солідарності і співпраці створює додаткові ризики для когнітивної безпеки та соціальної стабільності.

Таблиця 2. Наслідки низької толерантності у сфері когнітивної безпеки

Прояви нетолерантності	Вразливість у когнітивній сфері	Потенційні наслідки
Етнічна неприязнь	Легке прийняття ворожої пропаганди	Посилення сепаратизму, внутрішні конфлікти
Мовна дискримінація	Поляризація суспільства	Зниження соціальної єдності
Релігійна нетерпимість	Маніпуляції на релігійно-му підґрунті	Загострення міжконфесійних відносин
Гендерні стереотипи	Прийняття антидемократичних наративів	Дискримінація, соціальна маргіналізація
Відсутність культури діалогу	Нездатність до компромісів	Ескалація конфліктів, зниження довіри до інституцій

Ці виклики свідчать, що брак толерантності – це не лише моральна проблема, а й стратегічна загроза для когнітивної безпеки України. В умовах гібридної війни саме інтеграція принципів толерантності в освітні програми, державну політику, роботу з молоддю та інформаційну безпеку стає ключовим механізмом підвищення стійкості суспільства. Адже формування культури толерантності дозволяє: знизити вразливість до деструктивних наративів і пропаганди; створити простір для відкритого і безпечного діалогу; сприяти соціальній згуртованості і довірі; посилити суспільний імунітет до інформаційних та психологічних атак. Розвиток толерантності є не просто бажаною цінністю, а фундаментальною умовою ефективного захисту когнітивної безпеки в сучасних викликах інформаційного протистояння.

У сучасних умовах гібридної війни питання забезпечення когнітивної безпеки набуває особливої актуальності, оскільки інформаційні атаки спрямовані не лише на дезінформацію, а й на послаблення соціальної згуртованості, розпалювання ворожнечі та нетерпимості. У цьому контексті толерантність виступає ключовим фактором формування стійкого та захищеного інформаційного середовища, що протистоїть зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Важливу роль у цьому процесі відіграють державні та самоврядні інституції – основні суб'єкти, які визначають політику і реалізують

конкретні практики для підтримки толерантності на різних рівнях суспільства. Вони мають не лише регулювати інформаційний простір, а й створювати умови для розвитку культури взаємоповаги, інклюзії та соціальної згуртованості, що є фундаментом національної єдності та когнітивної стійкості.

Основні напрями діяльності державних та самоврядних інституцій у сфері толерантності та когнітивної безпеки:

- **Розробка освітніх і просвітницьких програм з міжкультурної комунікації та критичного мислення.** Освіта є ключовим інструментом формування у громадян цінностей толерантності, емпатії та здатності критично сприймати інформацію. Державні органи, зокрема Міністерство освіти і науки України та місцеві департаменти освіти, впроваджують курси з медіаграмотності, критичного мислення та міжкультурної комунікації, які допомагають формувати у молодого покоління навички протидії дезінформації та розуміння різноманітності.
- **Реалізація інформаційної політики, що формує цінності відкритості, поваги і соціальної згуртованості.** Міністерство культури та інформаційної політики, Національна рада з питань телерадіомовлення, а також інші регуляторні органи реалізують масштабні інформаційні кампанії, спрямовані на популяризацію толерантності, поваги до прав людини і протидію ворожим наративам. Приклади – кампанії «Ми різні – ми разом», «Єдність у різноманітті», які поширюють меседжі толерантності через ЗМІ та соціальні мережі.
- **Впровадження антидискримінаційних практик і забезпечення прав на рівність.** Уповноважений Верховної Ради з прав людини разом із місцевими радами розробляють і впроваджують кодекси рівності, організовують тренінги та семінари з протидії дискримінації за ознаками національності, мови, релігії, гендеру тощо. Це створює офіційне правове підґрунтя для захисту вразливих груп і формує толерантне суспільне середовище.
- **Стимулювання діалогу та громадянської участі.** Самоврядні органи – об'єднані територіальні громади, муніципалітети,

молодіжні центри – організують платформи для діалогу між різними соціальними групами, включаючи національні меншини та молодь. Реалізація бюджетів участі, робота молодіжних рад, проведення форумів та міжкультурних заходів сприяють зміцненню соціальної згуртованості та активізації громадянського суспільства.

- **Моніторинг інформаційного поля, протидія ворожій пропаганді та оперативне інформування населення.** Служба безпеки України, кіберполіція, Центр стратегічних комунікацій здійснюють постійний моніторинг інформаційного простору, виявляють і нейтралізують фейки, бот-мережі та інші інструменти дезінформації. Вчасне інформування громадян про загрози когнітивній безпеці підвищує їхню медіаграмотність і знижує ризики маніпуляцій.
- **Підтримка незалежних медіа та розвиток медіаграмотності серед населення.** Державні й місцеві інституції сприяють розвитку незалежних ЗМІ, що дотримуються журналістських стандартів, а також підтримують програми з підвищення медіаграмотності, які допомагають громадянам критично оцінювати інформацію та відокремлювати факти від маніпуляцій.

Таблиця 3. Форми діяльності державних та самоврядних інституцій у сфері когнітивної безпеки через призму толерантності

Сфера діяльності	Приклади реалізації	Інституції-виконавці
Освіта	Впровадження курсів з критичного мислення, медіаграмотності	МОН України, місцеві департаменти освіти
Інформаційна політика	Кампанії «Ми різні – ми разом», «Єдність у різноманітті»	Мінінформполітики, Нацрада з питань телерадіомовлення
Інклюзія та антидискримінація	Розробка кодексів рівності, тренінги з протидії дискримінації	Уповноважений з прав людини, місцеві ради
Громадянська участь	Бюджети участі, молодіжні ради, форуми національних меншин	ОТГ, муніципалітети, молодіжні центри
Захист інформаційного простору	Розслідування бот-мереж, блокування фейкових ресурсів	Кіберполіція, СБУ, Центр стратегічних комунікацій

Таким чином, державні та самоврядні інституції виступають не лише організаторами й координаторами заходів із забезпечення когнітивної безпеки, а й гарантією створення толерантного соціального середовища, здатного протистояти гібридним загрозам. Їхні зусилля сприяють формуванню суспільства, де різноманітність сприймається як цінність і ресурс, а не як підстава для конфліктів. Це, у свою чергу, зміцнює національну єдність і підвищує колективний імунітет до інформаційних атак.

Варто зазначити основні приклади ефективної діяльності інституцій

- **Освітня кампанія «Школа толерантності» (м. Львів).** Реалізована департаментом гуманітарної політики міської ради Львова у співпраці з громадськими організаціями. Кампанія включала тренінги для педагогів, учнів та батьків з тематики міжетнічної комунікації та протидії мові ворожнечі. Завдяки цьому в місті вдалося покращити міжкультурний клімат у школах та підвищити усвідомлення важливості толерантності.
- **Кампанія «Фільтруй інформацію» (всеукраїнський рівень).** Організована Міністерством культури та інформаційної політики за участі громадських організацій і міжнародних партнерів. Кампанія була спрямована на підвищення медіаграмотності серед молоді, навчала критично сприймати інформацію і протидіяти фейкам, що є важливою складовою когнітивної безпеки.
- **Програма «Разом сильніші» у Дніпропетровській області.** Органи місцевого самоврядування ініціювали міжкультурні діалоги та залучили лідерів національних громад до спільного планування культурних і соціальних заходів. Це допомогло зменшити міжетнічну напругу і посилити почуття єдності в регіоні.
- **Онлайн-платформа «Єдині новини – достовірно і без фейків».** Запущена в 2022 році як частина державної інформаційної стратегії. Платформа надає жителям України перевірену і актуальну інформацію, що допомагає протистояти інформаційним атакам та маніпуляціям у період гібридної війни.

- **Проект «Безпечно разом» у Хмельницькому.** Муніципалітет за участі психологів, вчителів, студентів і громадськості розробив практичні механізми реагування на інформаційні загрози в шкільному середовищі, що допомагає молоді розпізнавати дезінформацію та підтримувати толерантне середовище.

Системна та проактивна діяльність державних і самоврядних органів здатна суттєво підвищити рівень толерантності в суспільстві, що безпосередньо впливає на його когнітивну стійкість і здатність протистояти гібридним загрозам. Роль цих інституцій полягає не лише у виробленні нормативно-правових засад чи комунікаційних стратегій, а й у щоденному сприянні реальному діалогу, підтримці ініціатив, просуванні культури поваги, справедливості й солідарності.

В умовах гібридної війни така роль набуває особливої ваги. Без активної участі влади на всіх рівнях неможливо сформувати середовище, стійке до маніпуляцій і ворожої пропаганди. Державні та місцеві інституції мають бути не просто адміністраторами, а лідерами просування цінностей толерантності як основи національної когнітивної безпеки – запорукою єдності, миру і стабільності.

Таблиця 4. Практичні приклади ініціатив у сфері толерантності та когнітивної безпеки

Ініціатива	Опис	Результат
„Єдині” від Мінреінтеграції	Програма адаптації ВПО та соціального згуртування	Підвищення рівня толерантності у громадах, що приймають переселенців
Освітній проект „Без бар’єрів”	Формування інклюзивного світогляду у студентства	Зменшення упереджень до осіб з інвалідністю, ЛГБТ+ та інших соціально вразливих груп
Кампанія “Разом – сильніші”	Медіапроект для протидії фейкам і мові ворожнечі	Зміцнення критичного мислення, підтримка ідеї єдності між регіонами та соціальними групами
„Шкільна демократія”	Залучення учнів до обговорення прав людини і прийняття рішень на рівні школи	Формування поваги до інакшості, демократичної культури з молодшого віку
„Голос громади”	Платформа для місцевих ініціатив, де мешканці можуть пропонувати ідеї для бюджету участі	Посилення громадянської активності, взаємодії влади й населення

Системна й проактивна діяльність державних і самоврядних органів здатна суттєво підвищити рівень толерантності в суспільстві, що безпосередньо впливає на його когнітивну стійкість. Роль цих інституцій – не тільки у виробленні нормативно-правових засад чи комунікаційних стратегій, а в щоденному сприянні реальному діалогу, підтримці ініціатив, просуванні культури поваги, справедливості й солідарності.

У сучасних умовах гібридної війни така роль набуває ще більшої ваги. Без активної участі влади на всіх рівнях неможливо сформувати середовище, стійке до маніпуляцій і ворожої пропаганди. Державні та місцеві інституції мають бути не просто адміністраторами, а лідерами просування цінностей толерантності як основи національної когнітивної безпеки.

Освіта відіграє фундаментальну роль у формуванні толерантності та зміцненні когнітивної безпеки суспільства. Вона є не лише джерелом знань, але й потужним інструментом виховання ціннісних орієнтирів, які впливають на ставлення людини до себе, інших і світу загалом. Через освіту молодь набуває критичного мислення, вміння аналізувати інформацію, розпізнавати маніпуляції та дезінформацію, а також розвиває емпатію й повагу до культурного, релігійного, етнічного та соціального різноманіття. Система освіти стає ключовою платформою для послідовного і системного виховання толерантності як нормального і бажаного способу суспільного співіснування. Виділимо ключові аспекти освітнього виміру толерантності:

- **Виховання цінностей через освітні програми.** Впровадження тематики толерантності у навчальні плани різних рівнів освіти – від дошкільної до вищої – дозволяє формувати у здобувачів освіти базові цінності, що сприяють мирному співжиттю і взаємоповазі. Це передбачає використання інтерактивних методик, рольових ігор, дискусій, кейс-стаді, що стимулюють розуміння інших культур, історичних контекстів та унікальності кожної особистості.
- **Розвиток критичного мислення та медіаграмотності.** В умовах інформаційної війни особливо важливо навчити молодь оцінювати достовірність інформації, аналізувати джерела, розпізнавати фейки і пропаганду. Критичне мислення – це ключовий механізм

когнітивного захисту, який дозволяє не піддаватися маніпуляціям і зберігати об'єктивне сприйняття реальності. Залучення до навчальних програм медіаграмотності є невід'ємною складовою сучасної освіти.

- **Інтеграція міжкультурної комунікації.** Навчальні курси та тренінги з міжкультурної комунікації формують у студентів навички ефективного спілкування з представниками різних етносів і культур, розвивають толерантність до іншості та сприяють зменшенню упереджень і стереотипів.
- **Впровадження соціально-психологічних практик.** Залучення психологів і соціальних педагогів у навчальні заклади допомагає підтримувати емоційний клімат, розвивати емпатію, навички вирішення конфліктів і підтримувати толерантне ставлення серед учнів і студентів. Важливими є програми з превенції булінгу і мови ворожнечі.
- **Підготовка фахівців з гуманітарних дисциплін із акцентом на толерантність.** Особливу увагу слід приділяти інтеграції тематики толерантності у вищу освіту, зокрема в галузях педагогіки, соціології, політології, психології, юриспруденції, журналістики, державного управління. Підготовка фахівців, які володіють не лише професійними знаннями, а й гуманістичними цінностями, є запорукою формування суспільства, стійкого до маніпуляцій і здатного ефективно протистояти інформаційним загрозам.
- **Партнерство освіти з громадськими організаціями.** Співпраця навчальних закладів із громадськими ініціативами, правозахисними організаціями та міжнародними партнерами сприяє впровадженню сучасних підходів до виховання толерантності, організації тренінгів, лекцій, тематичних кампаній.

Толерантність, вихована через освіту, створює міцний когнітивний щит, який робить суспільство менш вразливим до ворожих наративів, стереотипів і розпалювання ненависті. Освітній процес забезпечує формування навичок, необхідних для критичного оцінювання інформації, зменшує ризик конфліктів на етнічній, релігійній, мовній чи гендерній основі, а також зміцнює міжособистісні зв'язки. У перспективі це дозволяє формувати активних громадян, здатних брати участь у побудові інклюзивного суспільства, яке

протистоїть деструктивним зовнішнім і внутрішнім впливам. Тому розвиток освітніх програм і політик, спрямованих на виховання толерантності, є однією з ключових складових державної стратегії когнітивної безпеки.

Формування толерантності в освіті вимагає впровадження цілеспрямованих, практично орієнтованих методик, які не лише надають знання, а й сприяють розвитку ключових соціальних і когнітивних навичок. Ці практики допомагають студентам і учням набути здатності до емпатії, критичного мислення, конструктивного діалогу та співпраці в різноманітному соціальному середовищі. Основні педагогічні практики:

- **Тренінги з ненасильницької комунікації.** Ці тренінги вчать учасників розуміти власні емоції та емоції інших, розвивають навички емпатії, активного слухання і мирного вирішення конфліктів. Учасники вчаться висловлювати власні потреби і позиції без агресії, що знижує рівень конфліктності та формує культуру поваги.
- **Дискусійні клуби з питань прав людини.** На заняттях створюється безпечний простір для вираження різних думок. Студенти вчаться аргументовано висловлювати свої позиції, слухати опонентів і приймати багатоаспектність суспільних поглядів, що формує толерантність і готовність до діалогу.
- **Аналіз кейсів інформаційної дезінформації.** Практична робота з розпізнавання фейкових новин, маніпуляцій і пропаганди в медіа дає змогу навчитися критично оцінювати інформаційний потік і формувати захист від інформаційних атак.
- **Рольові ігри на тему міжкультурного діалогу.** Через моделювання реальних ситуацій взаємодії з представниками різних культур і світоглядів учасники тренінгів на практиці вчаться долати упередження, знаходити спільну мову і поважати культурні відмінності.
- **Створення студентських ініціатив зі сприяння соціальній справедливості.** Заохочення студентів до організації проєктів, спрямованих на захист прав меншин, інклюзивність і толерантність у навчальному середовищі, розвиває відповідальність і активну громадянську позицію.

- **Впровадження курсів з медіаграмотності.** Поєднання навичок цифрової безпеки, критичного аналізу інформації і розуміння впливу медіа на суспільну думку допомагає знизити вразливість до пропаганди та маніпуляцій.
- **Тематичні дебати.** Обговорення таких складних тем, як толерантність, мова ворожнечі, свобода слова і межі цієї свободи в демократичному суспільстві, сприяє формуванню аналітичного мислення, а також поваги до альтернативних точок зору.
- **Впровадження сервісного навчання (service learning).** Цей метод поєднує волонтерську діяльність із навчальним процесом, даючи студентам змогу практично долучатися до соціальних проєктів, що зміцнюють толерантність і соціальну відповідальність.

Таблиця 5. Освітні практики та їх вплив на когнітивну безпеку

Практика	Опис	Очікуваний вплив
Тренінги з ненасильницької комунікації	Навчання емпатії, активного слухання, конструктивного діалогу	Зменшення конфліктності, розвиток навичок мирного співіснування
Медіаграмотність у навчальному процесі	Аналіз фейків, дезінформації, маніпулятивних технік	Підвищення здатності до критичного осмислення інформації
Дебати та дискусії	Організовані обговорення складних соціальних тем	Розвиток аналітичного мислення, толерантності до інакшої точки зору
Освітні проєкти з інклюзії	Участь у спільних ініціативах з особами з інвалідністю або представниками меншин	Формування поваги до різноманіття, зменшення соціальних бар'єрів
Партнерство з громадськими організаціями	Залучення експертів з тем прав людини, протидії мові ворожнечі, міжетнічного порозуміння	Підвищення практичної значущості освіти, сприяння реальному впливу на громаду

Таким чином, через освітній процес можливо не лише забезпечити передачу знань, а й формувати у молодого покоління високий рівень особистої та колективної відповідальності за майбутнє суспільства. У сучасних умовах гібридної війни саме освіта виступає форпостом когнітивної безпеки, де толерантність є одночасно і метою, і засобом протидії інформаційним загрозам. Системне впровадження педагогічних практик, спрямованих на розвиток

толерантності, створює надійний фундамент для стійкості суспільства в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів.

У сучасних умовах гібридної війни та інформаційних викликів важливо розуміти, що зміцнення толерантності й забезпечення когнітивної безпеки – це не лише функція державних інституцій. Ключову роль у цьому процесі відіграють активні представники громадянського суспільства: недержавні організації, волонтерські рухи, молодіжні платформи, ініціативні групи. Вони формують горизонтальні соціальні зв'язки, які спираються на довіру та взаєморозуміння між різними соціальними, етнічними та культурними групами, що є надзвичайно важливим для підтримки соціальної стабільності та протидії інформаційним загрозам. Громадянське суспільство виконує роль «соціального буфера», що здатний швидко реагувати на зміни суспільних настроїв, локальні конфлікти або прояви ксенофобії, дискримінації, мови ворожнечі. Водночас активні громадські ініціативи сприяють формуванню культури діалогу і солідарності, підтримують процеси соціальної інтеграції, що особливо актуально у громадах, що приймають внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та національні меншини. Основні напрями діяльності представників громадянського суспільства:

- **волонтерські ініціативи з надання гуманітарної та психологічної допомоги ВПО.** Ці ініціативи не лише забезпечують базові потреби переселенців, а й підтримують їхню адаптацію в нових громадах, створюючи атмосферу взаємної підтримки і розуміння, що зменшує соціальну напругу;
- **проекти зі зниження рівня ксенофобії та мови ворожнечі в онлайн-просторі.** Через інформаційні кампанії, тренінги, медіапроекти громадські організації протидіють поширенню дезінформації, маніпуляцій та ворожнечі, які можуть розпалювати міжетнічні конфлікти і послаблювати когнітивну безпеку;
- **культурно-просвітницькі заходи.** Виставки, фестивалі, круглі столи, інтерактивні лекції, присвячені різноманіттю культур, мов, традицій, сприяють формуванню поваги до «іншості» та популяризації цінностей солідарності і взаємоповаги;
- **громадські кампанії проти дискримінації.** Кампанії, орієнтовані на боротьбу з дискримінацією за мовною, релігійною,

- національною, гендерною ознакою, допомагають усунути соціальні бар'єри, сприяють рівності прав і можливостей для всіх громадян;
- **платформи взаємодії переселенців і місцевих громад.** Створення майданчиків для діалогу, спільних проєктів і заходів допомагає налагодити довіру, інтегрувати переселенців у місцеве життя, що знижує ймовірність соціальних конфліктів і сприяє стабільності.

Таблиця 6. Приклади громадських ініціатив та їхній внесок у когнітивну безпеку

Назва ініціативи	Суть проєкту	Результат та вплив
«Єдині» від Міні-реінтеграції	Програма адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та соціального згуртування	Підвищення рівня толерантності в громадах, що приймають переселенців, посилення взаємодії між новими та місцевими мешканцями
Освітній проєкт «Без бар'єрів»	Формування інклюзивного світогляду серед студентства	Зменшення упереджень і стигматизації щодо осіб з інвалідністю, ЛГБТ+ та інших меншин, розвиток культури поваги
Кампанія «Разом — сильніші»	Медіапроєкт, спрямований на боротьбу з фейками і мовою ворожнечі	Зміцнення критичного мислення громадян, підвищення обізнаності про методи інформаційної маніпуляції, популяризація цінностей солідарності
«Толерантна мо-лодь»	Молодіжні зустрічі, табори, тренінги з тем прав людини та міжетнічної взаємодії	Зміцнення міжкультурного діалогу, розвиток емпатії та соціальної відповідальності серед молоді
«Гідність і рівність»	Тренінги з прав людини у громадах	Підвищення знань про права людини, зниження дискримінаційних проявів, активізація місцевих спільнот у захисті прав

Громадянське суспільство є важливим партнером держави у забезпеченні когнітивної безпеки через поширення толерантності. Його активність дозволяє оперативно і гнучко реагувати на виклики, що виникають у складних соціально-політичних умовах. Водночас ініціативи громадських організацій створюють простір для міжкультурного діалогу, сприяють інтеграції різних соціальних груп, захищають суспільство від інформаційних загроз і поширення мови ворожнечі.

Системна підтримка та розвиток громадянського суспільства має стати пріоритетом у політиці держави та місцевого самоврядування, адже тільки через тісну взаємодію влади і громадянських інституцій можна створити стійке й безпечне інформаційне та соціальне середовище, що є запорукою національної стабільності і безпеки.

Толерантність – це не просто абстрактне поняття або моральний ідеал, а стратегічний ресурс, що має ключове значення для національної безпеки та соціальної стійкості суспільства. Вона зміцнює соціальні зв'язки, сприяє зниженню міжгрупових конфліктів і напруги, а також формує в громадян критичне мислення, яке є необхідним інструментом протидії інформаційним атакам, маніпуляціям і ворожій пропаганді.

Висновки

Освітній вимір толерантності виступає базовою платформою для виховання ціннісних орієнтирів, емпатії, поваги до інших і навичок критичного аналізу інформації. Включення тематик толерантності та медіаграмотності у навчальні програми різних рівнів забезпечує підготовку відповідальних громадян і фахівців, здатних підтримувати когнітивну безпеку країни.

Водночас громадянське суспільство виконує важливу роль каталізатора змін – через волонтерські рухи, культурно-просвітницькі проекти, кампанії проти дискримінації та ініціативи з інтеграції різних соціальних груп. Ці ініціативи сприяють формуванню атмосфери довіри, соціальної згуртованості і взаємної поваги, що є фундаментом для протистояння соціальній дестабілізації.

Успішна реалізація завдань зі зміцнення толерантності можлива лише за умов тісної координації та партнерства між державою, освітніми інституціями та громадянським суспільством. Така співпраця створює цілісну систему, здатну формувати стійке, захищене від деструктивних впливів інформаційне і соціальне середовище – надійний фундамент когнітивної безпеки держави в умовах сучасних викликів гібридної війни.

Список використаних джерел

- Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 356 с.
- Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. 496 с.
- Кікінежді, О. М., Василькевич, Я. З., & Розенко, Я. П. (2025). Дослідження толерантності особистості в контексті соціально-психологічної адаптації вимушено переміщених Українців за кордоном. Наукові записки. Серія: Психологія, (1), 63–71.
- Литвин С.В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. Психологічний часопис. 2019. № 1 (21). С. 90–107
- Череповська Н., Умеренкова Н. Медіапсихологічні ресурси подолання травми війни : практичний посібник / уклад. Н. Череповська; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. 2-ге вид., випр. та доп. 2021. 220 с.
- Яблонська Т., Гайворонський Г. Особливості адаптації переміщених українських матерів в умовах війни. Психологія перед лицем російсько-української війни : збірник тез Українсько-польської наукової конференції, 19–20 травня 2023 р. Львів, 2023. С. 77–78.